

צרכי חולה שאין במניעתם סכנה

אחד הנושאים המשמעותיים בנוגע לדין פיקוח נפש עוסק בשאלה אלו פעולות בדיוק הותרו לצורך פיקוח נפש ואלו לא. מן הצד האחד ברור שמותר ואף חובה לבצע את כל הפעולות הנדרשות בכדי להציל את חייו של האדם הנמצא בסכנה. מן הצד השני, ברור שאין הכוונה שמותר לעשות כל פעולה שתעלה על דעתנו. התחום שבתוך שני קצוות אלו שנוי במחלוקת גדולה ונרחבת בפוסקים, ולהלן נשתדל לתאר אותה בקצרה.

הדיון בנושא נפתח בהבנת דברי הרמב"ם בהלכות שבת פרק ב' הלכה יד. כותב הרמב"ם:

"עושין מדורה לחיה ואפילו בימות החמה מפני שהצנה קשה לחיה הרבה במקומות הקור, אבל אין עושין מדורה לחולה להתחמם בה".

על דבריו מעיר הראב"ד:

"אבל אין עושין מדורה לחולה להתחמם בה – אמר אברהם, ובפרק יום הכפורים (יומא פד) תניא בהדיא מחמין חמין לחולה בשבת בין להשקותו בין להברותו וכו', ואפשר דבחולה שיש בו סכנה היא".

על איזו חיה – יולדת מדבר הרמב"ם? כידוע, בשבוע הראשון לאחר הלידה יולדת נחשבת חולה שיש בו סכנה, ועשיית צרכיה הוא בכלל פיקוח נפש. אם הרמב"ם מדבר על יולדת בשלב הזה, ניתן להניח כי גם החולה עליו הוא מדבר בהמשך הוא בגדר של חולה שיש בו סכנה. אם כן, לכאורה קשה מדוע אסר הרמב"ם לחמם את חדרו, ומה ההבדל בינו לבין יולדת. אם נפרש שהיולדת המדוברת היא בימים שבין היום השביעי ליום השלושים ללידה, שאז היא נחשבת כחולה שאין בו סכנה, נוכל להבין מדוע אין מחללים שבת על חולה שנמצא גם הוא במצד דומה, שהרי אין מחללין שבת בדאורייתא עבור חולה שאין בו סכנה, אבל נצטרך להבין מדוע דינה של היולדת עצמה שונה.

ובאמת דיון זה מתחיל בהבנת מסקנת סוגית הגמרא במסכת שבת (קכט, א), שם מצינו כך:

"אמר רב יהודה אמר שמואל: עושין מדורה לחיה בשבת (בימות הגשמים). סבור מינה: לחיה - אין, לחולה - לא. בימות הגשמים - אין, בימות החמה - לא. (ולא היא, לא שנא חיה ולא שנא חולה, לא שנא בימות הגשמים ולא שנא בימות החמה). איתמר, אמר רב חייא בר אבין אמר שמואל: הקיז דם ונצטן - עושין לו מדורה אפילו בתקופת תמוז".

גרסא זו שבסוגריים לא היתה מקובלת על ידי חלק מהראשונים, ולפי גרסתם, הייתה הווא אמינא שההיתר להדליק מדורה הוא רק ליולדת – ולא לחולה, וגם ליולדת אין הדבר מותר אלא בימות הגשמים. לפי זה, המימרא הבאה של שמואל בדבר דינו של מי שהקיז דם ונצטן

באה לסתור את הסברא שסברו האמוראים לפרש את הוראתו הראשונה של שמואל. אך עדיין יש שתי אפשרויות:

א. ההיתר הוא רק עבור יולדת ולא עבור כל חולה, כי רק היא דומה למי שהקיז דם – משום שגם היא מאבדת דם רב בלידה ומצטננת, והקור קשה עבורה – ורק באו לומר שההיתר הוא אפילו בימות הקיץ, כדברי שמואל שמי שהקיז דם מותר לחמם לו גם בתקופת תמוז החמה.

ב. מדברי שמואל האחרונים אנו לומדים היתר כללי גם לכל חולה ואפילו בימות החמה, משום שכל חולה שיש בו סכנה אינו גרוע יותר ממי שהקיז דם.

כשיטה השנייה נקטו רבים מן הראשונים וביניהם רש"י, הרי"ף והרמב"ן. לכאורה דברי הרמב"ם מתאימים עם השיטה הראשונה: ההיתר לחמם לא נאמר אלא עבור יולדת ולא עבור כל חולה, אפילו אם יש בו סכנה. וכך נוטה בתחילה המגיד משנה לפרש את דברי הרמב"ם.

אלא שעל כך הוא מביא את דברי הראב"ד, שתמה על הרמב"ם מברייתא מפורשת שהובאה במסכת יומא, שלפיה מותר לחמם מים לחולה בכדי להשקותו או להברותו, ולכאורה הוא הדין לגבי חימום. משום כך העמיד הראב"ד את דברי הרמב"ם על חולה שאין בו סכנה, שמשום כך אין מותר לחמם עבורו את הבית; ולפי זה גם יולדת הכוונה לבין שבעה ימים לשלושים יום שאז גם כן דינה כחולה שאין בו סכנה, ומכל מקום מותר לחמם עבורה את הבית. המגיד משנה מעיר שנראה אם כן מדברי הראב"ד שיוולדת כל שלושים יום נחשבת חולה שיש בו סכנה לענין חימום, ושלא כמו דינה לגבי שאר צרכיה.

על דברי הראב"ד מעיר המגיד משנה, שלכאורה היה מקום לבאר ולומר, שאכן מדובר לגבי חולה שיש בו סכנה ולגבי יולדת תוך שבעה ימים, ומכל מקום יש חילוק ביניהם. יולדת סובלת במיוחד מן הקור, ומשום כך מותר לחמם עבורה את הבית. חולה שיש בו סכנה לעומת זאת, אינו סובל מן הקור כמו יולדת, וניתן להסתפק בכך שיחממו אותו באמצעות כיסויי בגדים. מאחר שאמור להיות לו די בכך, אין סכנה אם נמנע ממנו את החימום. (ואת הגמרא ביומא ניתן לדחות בטענה שיש הבדל בין חימום – שניתן להשיגו ברמה הדרושה לסתם חולה שאינו יולדת על ידי בגדים ושמכות, לבין מים חמים הדרושים לו לשתיה וכדומה, שאין דרך אחרת להשיגם).

אך למרות שהמגיד משנה טורח לבאר ולהעמיד את דברי הרמב"ם שלא כשיטת הראב"ד, למעשה הוא מקבל את דבריו, וזה לשונו:

"אבל אני מבטל דעתי מפני דעתו, לפי שאם הוא שיש בו סכנה, הא משמע דלכל צרכיו מחללין ואף על פי שאין במניעת דבר שעושין לו סכנה".

כוונתו היא, שבמצב שבו יש לנו את האפשרות לחמם את החולה באמצעות בגדים, או לחלל שבת ולהדליק עבורו את החימום, הדלקת החימום נחשבת ל"צרכי החולה" – אף על פי שאין במניעתם סכנה; וצרכים מסוג זה לדעת המגיד משנה דוחים את השבת ומותר לעשותם אפילו שאם לא נעשה אותם החולה לא יסתכן.

דברי המגיד משנה עוררו דיון עצום בפוסקים בנוגע למגוון גדול של פעולות שאנו יודעים שמניעתם לא תגרום כל נזק רפואי לחולה, אבל הן נדרשות כחלק מהטיפול הכולל בו. אך ביסוד דבריו צריך להבין מה נכלל בכך. והסיבה לכך היא שלכאורה דבריו אינם מובנים, מדוע באמת נחלל את השבת כאשר אנו יכולים להשיג את התוצאה הנצרכת באמצעים אחרים שאינם כרוכים בחילול שבת?

יש מקום לומר, שיסוד דברי המגיד משנה הם על פי מה שביארנו בשבועות האחרונים בכמה מאמרים, שכאשר עומדות בפנינו שתי אפשרויות להציל אדם מפיקוח נפש, האחת טבעית והאחת איננה טבעית, והאפשרות הטבעית כרוכה בחילול שבת, ושאיננה טבעית אינה כרוכה בכך, מותר לבצע את הפעולה באופן טבעי ואין חובה להזדקק לאפשרות המשונה יותר שלא היינו חושבים עליה ביום חול, ומשום שסוף סוף המקרה העומד בפנינו הוא מקרה של פיקוח נפש. כיוצא בזה היה אפשר להסביר את דברי המגיד משנה: הרי המצב הוא שעצם הקור מסוכן לחולה, וההצלה מהקור מצדיקה חילול שבת במקרה שלא תהיה אפשרות אחרת. זהו המצב היסודי. כעת, יש בפנינו שתי אפשרויות. האפשרות הסבירה והטבעית שכמותה היינו עושים בחול, היא לחמם את החדר עבור החולה, ולא להותיר אותו מכורבל בשמיכות ובגדים בכדי לחמם את עצמו. האפשרות השנייה היא אכן להשתמש בבגדים ובשמיכות. במקרה כזה סובר המגיד משנה שאנו רשאים לחמם את החדר ואיננו מריכים להזדקק לחימום.

אם זו היא כוונת המגיד משנה, לא נוכל ללמוד מדבריו הלכה בנוגע לעשיית צרכי חולה שבאופן מהותי אין במניעתם סכנה כלל, לדוגמא לתת לו תרופה מסוימת שכרוכה באיסור שבת, ואם לא ניתן לו אותה הדבר לא יגרום לסכנה כלשהי. משום שענין התרופה הזאת כולו אינו נוגע כלל לפיקוח נפש, ולכן אין דרך להתיר את ביצוע הפעולה, ואין זה דומה לנידון של המגיד משנה, העוסק בפעולה שבעצמותה היא בגדר פיקוח נפש, שהרי הקור עצמו מסוכן לחולה, וכל מה שאמר המגיד משנה הוא רק שמותר לבצע את הפעולה באופן הטבעי ולחלל את השבת, גם אם יש אפשרות אחרת שאינה כרוכה בחילול שבת.

אך האמת היא, שמדברי המגיד משנה בסוף דבריו ניכר, שהוא בא לתת לנו כלל יסודי בהלכה זו, שאכן צרכי חולה דוחים את השבת גם אם מדובר על פעולות שאין במניעתן סכנה, ככל שהן נדרשות לטובתו ולהטבת מצבו של החולה.

אם כך הוא, צריך לבאר את סברתו של המגיד משנה, שהרי ככל שניתן להימנע מחילול שבת, חייבים להימנע ואין היתר לחלל את השבת, ומדוע נתיר לעשות פעולות אלה? על כך נתבאר בפוסקים כמה ביאורים:

יש שכתבו, שמדברי המגיד משנה מבואר שהוא סובר ש"שבת אצל פיקוח נפש הותרה". כידוע, ישנו נידון רחב בראשונים האם כשיש מצב של פיקוח נפש, השבת נעשית כמו יום חול לגבי אותו פיקוח נפש, או שהשבת רק נדחית מפני הפיקוח נפש. הנפקא מינה היסודית היא לגבי כמה צריך לוודא שנמנעים מכל תוספת של חילול שבת שאינה הכרחית עבור הצלת החולה. אם יסבור המגיד משנה שהשבת הותרה, אולי יהיה מבואר בזה מדוע מותר לבצע גם פעולות שאין במניעתן סכנה, ומשום שסוף סוף הן חלק מהטיפול בחולה.

האבני נזר הלך בשיטה אחרת, שגם רבינו הגר"א וייס שליט"א תופס אותה לעיקר, והוא, שכשמדובר בחולה שיש בו סכנה, לעולם איננו יכולים להיות בטוחים לגבי כל פעולה האם יש לה חשיבות והשפעה על מצבו הרפואי של החולה, או לא. ניתן לחשוב שכוס משקה חם, או תרופות מסוימות, אינן חיוניות עבור החולה ברמה שאם נמנע אותן ממנו הוא יסתכן ועלול למות, אך בפועל כך יהיה המצב. משום כך, סבר המגיד משנה שיש להחמיר ולקבוע שמותר לבצע את כל אותן הפעולות ללא סייג.

עוד הוסיף רבינו שליט"א, שיש לומר שיסוד דברי המגיד משנה הוא בדומה לדין "יתובי דעתא", שמצינו לגבי יולדת, שמותר לעשות עבורה כל מיני פעולות שאין להן משמעות רפואית, רק בכדי ליישב את דעתה ולהרגיעה שהיא מטופלת היטב. כך למשל מותר להדליק את האור בחדרה אפילו אם היא עיוורת ואין לה שום הנאה מאור זה, רק משום שכך היא תחוש שמטפלים בה היטב ובודקים היטב את מצבה. הרשב"א בתשובה ביאר, שדין זה איננו רק ביולדת אלא בכל חולה שיש בו סכנה. לפי זה, כותב הרב וייס שיתכן שדברי המגיד משנה מבוססים גם כן על אותו היסוד – אנו דואגים לכל צרכי החולה בכדי ליישב את דעתו ולהרגיעו שהוא מטופל היטב וכי לא מונעים ממנו כלום.

שיטה נוספת לבאר את דברי המגיד משנה, נמסרה בשם הגרי"ז זצ"ל, שביאר שאף שאין במניעת הטיפול המדובר סכנה, מכל מקום אנו צריכים להניח שפעולות כאלה ממהרות ומקרבות את ההחלמה (כלומר: ללא הטיפול הוא צפוי להחלים בתוך שבוע ימים, אך עם הטיפול הריפוי יתקצר לחמישה ימים). דעת המגיד משנה היא שגם טיפול זה נחשב פיקוח נפש, משום שאדם שנמצא במצב של סכנה עלול להתדרדר פתאום ולמות, וכל קיצור של המחלה אפילו בזמן קצר נחשב משום כך לפיקוח נפש.

על כל פנים, להלכה נחלקו הפוסקים האם לנקוט לעיקר את דברי המגיד משנה או לא. למרות שהשולחן ערוך בסימן שכ"ח פסק כדברי המגיד משנה, הביאור הלכה האריך לחלוק על כך ולבסס שורה של ראשונים שסבורים שאין להתיר ביצוע פעולות כאלה, ומסקנתו היא

פרשת מטות-מסעי (חול"ל) תשפ"ב

הרב יוסי שפרונג - ראש בית המדרש

שמותר לבצע פעולות אלה באיסורים דרבנן, אבל לא באיסורי תורה. למעשה, הדבר תלוי בכל מקרה לגופו, על פי הוראת הפוסקים.